

RAPORTY I ANALIZY

DOI: 10.15805/ap2022.2.03

Łukasz B. Pilarz¹

SZCZĄTKI LUDZKIE W AZJATYCKICH MUZEACH A PRAWA LUDNOŚCI RDZENNEJ

Wstęp

Antropolog Maurice Godelier stwierdził, że „dla wielu kultur śmierć nie jest końcem życia. Osoba nadal żyje przez kości”². Głęboki duchowy związek, jaki większość rdzennych społeczności ma ze swoimi zmarłymi, w tym szacunek dla przodków i kulturowa konieczność powrotu przez nich do domu, jest dobrze udokumentowany przez antropologów. Szczególną rolę odgrywają tutaj regulacje prawa międzynarodowego powszechnego, normujące kwestie zbiorowych praw ludności rdzennej, w tym prawo do zachowania swojej kultury, tradycji, religii i obrzędów pogrzebowych. Jest to ściśle związane z pietyzmem i szacunkiem dla szczątków ludzkich znajdujących się w różnego rodzaju muzeach archeologicznych, paleontologicznych i anatomicznych, co do których szczątków ich przodkowie wysuwają roszczenia restytucyjne.

Praca składa się z czterech części. W pierwszej autor przedstawia dorobek prawa międzynarodowego w zakresie prawa ludności rdzennej, ze szczególną uwzględnieniem praw kulturowych. Szczególną uwagę autor kieruje w tej części na regulacje deklaracji praw ludności rdzennej. W drugiej części autor przedstawia kwalifikację tego typu muzealiów jako szczególnego rodzaju obiektów archeologicznych,

¹ Śląska Izba Lekarska w Katowicach, ORCID: 0000-0003-4138-9211.

² Por. Un proposition de loi visant, „Pour de nombreuses cultures, la mort n'est pas la fin de la vie. La personne continue de vivre par les ossements”, https://www.lemonde.fr/culture/article/2009/07/01/une-proposition-de-loi-visant-a-restituer-des-tetes-maori-inquiete-les-musees_1213949_3246.html [dostęp 12 lutego 2022].

z uwzględnieniem przepisów międzynarodowych chroniących zabytki archeologiczne. W trzeciej części autor przedstawia wybrane regulacje kodeksu etyki muzeów, dotyczące sposobu postępowania, eksponowania, restytucji, przechowywania i konserwacji tego rodzaju muzealiów. W czwartej części na przykładzie Singapuru przedstawiono trzy rodzaje muzeów, prezentujących w swoich zbiorach szczątki ludzkie. Wyboru muzeów dokonano ze względu na perspektywę, w jakiej szczątki te są prezentowane (anatomiczne, religijne i etnograficzne). Pracę kończą wnioski, będące reasumpcją przeprowadzonych wcześniej wywodów.

W pracy korzystano z metody dogmatyczno-prawnej, polegającej na analizie wybranych przepisów prawa międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem Deklaracji o prawach ludności oraz metody komparatystycznej, odnosząc się chociażby do regulacji krajów anglosaskich kultury prawnej *common law*, w szczególności Wielkiej Brytanii. Aparat pojęciowy zastosowany w niniejszej pracy oparty jest o pojęcia znane w doktrynie prawa międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem praw ludów tubylczych i ludności autochtonicznej – w pierwszej części pracy, w drugiej zaś uwzględniające terminy takie jak status muzealiów i dobra kultury. Praca jest zatem próbą całościowego spojrzenia na trzy problemy: prawa autochtonów, ochronę szczątków ludzkich jako muzealiów oraz pietyzm wobec zmarłych.

Spółeczność międzynarodowa wobec praw ludów tubylczych

(a) Podmiotowość prawnomiędzynarodowa ludów tubylczych

Zainteresowanie społeczności międzynarodowej poszanowaniem interesu ludności rdzennej zostało zapoczątkowane przez wzrost świadomości o braku jednorodności społecznej. Społeczność składa się bowiem z różnych narodów i mniejszości, w tym ludności rdzennej. Zainteresowanie Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ prawami ludności rdzennej zostało zainicjowane w 1971 r. poprzez powołanie Komisji do spraw badań nad problemem dyskryminacji ludności rdzennej³. Owocem prac Komisji był raport, w którym zaproponowano definicję ludności rdzennej. Zgodnie z tą definicją za ludność rdzenną należy uważać społeczności, ludy i narody rdzenne, które posiadają historyczną ciągłość ze społecznościami okresu przedinwazyjnego i przedkolonialnego, które wykształciły się na ich terytoriach i uważają siebie za odrębne od innych części społeczeństw obecnie panujących na tych terytoriach. Ponadto stanowią one obecnie niedominujące części społeczeństwa i są zdecydowane, aby chronić, rozwijać i przekazywać następnym

³ Piotr Daranowski, *Ludność rdzenna – prawo do samostanowienia – Grenlandia*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, 5, s. 144.

pokoleniom terytoria ich przodków oraz ich tożsamość etniczną jako podstawę dla ich dalszego istnienia jako narodów, zgodnie z ich własnymi wzorcowymi instytucjami społecznymi i systemami prawnymi⁴. Pracę kontynuowała utworzona w 1982 r. Grupa Robocza do spraw ludności rdzennej, powołana do opracowania norm służących ochronie praw tejże ludności. Pokłosiem prac grupy było opracowanie projektu Deklaracji o prawach ludności rdzennej, która została w 1994 r. przyjęta przez podkomisję ONZ do spraw zapobiegania dyskryminacji i ochrony mniejszości i przesłana do komisji praw człowieka ONZ⁵.

W kontekście restytucji dóbr kultury pierwsze regulacje pojawiały się już w początkach XIX wieku, będąc wyrazem poszanowania dla spuścizny historycznej, archeologicznej, walorów oraz tradycji ludów tubylczych, co miało stać w opozycji do zwalczanych praktyk kolonialnych. W tym czasie wydano pierwsze dyrektywy dotyczące wywozu poza terytorium kraju dóbr kultury oraz ochrony dziedzictwa kultury materialnej. Temat restytucji dóbr kultury podejmowany jest przez społeczność międzynarodową poprzez przyjmowanie porozumień, rezolucji i rekomendacji, które mają ułatwić proces odzyskiwania dóbr skradzionych, a także przeciwdziałać bezprawnemu pozyskiwaniu zabytków. Pierwsze tego typu zabiegi zostały podjęte podczas światowej konferencji na temat polityki kulturalnej, zorganizowanej w Meksyku w 1980 r. W założeniach konwencji z 1970 r. starania o zwrot dóbr kultury powinny być inicjowane przez przedstawicieli państw i rządów, będących stronami w sporach. Ponadto brane pod uwagę powinny być jedynie te przypadki transferu dóbr, które nastąpiły po wejściu w życie konwencji na terenie państw-stron, czyli po roku 1972. Jest to niewątpliwie słaby punkt konwencji, gdyż znacząca większość dziedzictwa archeologicznego, historycznego i artystycznego uległa grabieży dużo wcześniej. Pamiętać także należy o Konwencji Organizacji Państw Amerykańskich dotyczącej ochrony dziedzictwa archeologicznego, historycznego i artystycznego narodów amerykańskich z 1976 r. (konwencja z San Salvador)⁶.

(b) Deklaracja o prawach ludności rdzennej

Ustanowienie efektywnego reżimu praw ludów tubylczych w prawie międzynarodowym i podejmowane przez społeczność międzynarodową działania w tym zakresie zaowocowały powstaniem pierwszych dokumentów chroniących prawa tychże ludów. Okazało się bowiem, że ludy tubylcze jako oddzielne podmioty prawa

⁴ UN Commission on Human Rights, Study of the problem of discrimination against indigenous population, 11 marca 1986.

⁵ Joanna Osiejewicz, *Globalne zarządzanie zasobami ropy i gazu w perspektywie prawnym międzynarodowej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 37.

⁶ Marta Kania, *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 79.

międzynarodowego posiadają również swoje prawa i obowiązki. Wśród tych praw znajduje się również prawo ochrony pamięci swoich przodków. Na to prawo składają się działania ochronne miejsc pamięci i zabytków związanych z kultem przodków, mające szczególne znaczenie dla podtrzymania dawnych rytuałów i tradycji plemiennych. Wśród najstarszych ludów plemiennych wymienione działania są podejmowane przez takie plemiona jak Aborygeni czy Maorysi. Nie bez powodu zresztą najwięcej roszczeń restytucyjnych, o których mowa w niniejszej pracy, pochodzi ze strony właśnie tychże plemion. Głównym dokumentem w dorobku prawa międzynarodowego stanowiącym instrument *soft law* ochrony praw ludów tubylczych, jest Deklaracja o prawach ludności rdzennej ONZ⁷. Można powiedzieć, że charakter i treść deklaracji zostały ukształtowane w oparciu o swego rodzaju zadośćuczynienie, jakie społeczność międzynarodowa winna jest ludom tubylczym za doznane wcześniej krzywdy ze strony niektórych mocarstw (w szczególności należy mieć tutaj na uwadze mocarstwa kolonialne). Świadczy o tym chociażby treść preambuły rzeczony Deklaracji, w której czytamy, że „ludy tubylcze ucierpiały poprzez niesprawiedliwość historyczną między innymi w wyniku kolonizacji i wywłaszczenia ich ziem, terytoriów i zasobów naturalnych, co powstrzymuje je w szczególności od stosowania swoich praw do rozwoju zgodnie z własnymi potrzebami i zainteresowaniami”⁸. Tak sformułowana preambuła kładzie szczególny nacisk na znaczenie godności przedstawicieli ludów tubylczych, jak i całych ich społeczności. Przekłada się to również na pamięć o zmarłych i szczególny pietyzm wobec ich szczątków. Wynika to z szacunku dla cywilizacji i kultury, jakie zostały wykształcone również przez te ludy. Potwierdza to również preambuła w §3, w świetle którego każdy lud przyczynia się do rozwoju różnorodności oraz bogactwa cywilizacji i kultur, które stanowią wspólne dziedzictwo ludzkości. Deklaracja opiera się na uznaniu praw zbiorowych, w tym prawa do własnej tożsamości, samookreślenia, prawa do ziemi, prawa do zasobów naturalnych, ochrony swojej tradycji i kultury, terytorium i bogactw naturalnych. Art. 28 wspomina o prawie do zadośćuczynienia, włącznie z restytucją, lub – gdy jest ona niemożliwa – ze sprawiedliwą i godziwą rekompensatą za ziemię, terytoria i bogactwa naturalne, które były przez ludy tubylcze tradycyjnie posiadane lub zajmowane, bądź używane w inny sposób. W Art. 28 wskazano też na przypadki zabrania, okupowania, używania lub zniszczenia własności. Wspomniana regulacja ma kluczowe znaczenie dla restytucji dóbr kulturalnych, które znajdują się w zasobach muzealnych, a które posiadają szczególną wartość ze względu na swój charakter, a takimi dobrami są

⁷ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 13 września 2007 r., Nr 61/295, United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples GAOR 61st Session Supp. 49, t. 3, s. 15.

⁸ Ibidem, s. 18.

szczętki i prochy przodków tychże ludów⁹. Suwerenność, choć termin ten należy używać przede wszystkim w odniesieniu do państwa lub narodu, należy rozumieć jako prawo do samostanowienia, prawo wybranych przedstawicieli ludności autochtonicznej do głosowania na forum społeczności międzynarodowej, czy prawo do uczestnictwa w kierowaniu swoimi sprawami publicznymi¹⁰.

Prawo do zachowania suwerenności ludów tubylczych wynika także z prawa do samostanowienia integralności terytorialnej państwa, odwołując się do art. 55 Karty Narodów Zjednoczonych (KNZ). Postanowienia KNZ potwierdzają także deklarację w sprawie przyznania niepodległości krajom i narodom kolonialnym z 14 grudnia 1960 r. (ZO ONZ 2625 (XXV)). Jak podaje słusznie Ewelina Dynia pierwsza z nich odwołuje się do prawa do samostanowienia jako niezbędnego warunku korzystania z praw człowieka oraz podkreśla prawo wszystkich ludów poddanych dominacji kolonialnej do uzyskania niepodległości, druga z kolei interpretuje prawo do samostanowienia poza kontekstem kolonialnym¹¹.

Wśród innych praw, których postanowienia mają znaczenie, znajduje się art. 12 Deklaracji, określający prawo do przejawiania, praktykowania, rozwijania i nauczania swoich duchowych i religijnych tradycji oraz art. 33, określający prawo do decydowania o własnej tożsamości lub przynależności, zgodnie ze swoimi zwyczajami. Deklaracja nie tworzy *sui genesis* nowych praw, ale transponuje fundamentalne podstawowe prawa człowieka na grunt społeczności, jaką są ludy tubylcze. Zamazuje się w nich zatem granica pomiędzy prawami zbiorowymi i indywidualnymi na rzecz tych pierwszych. Wyrazem tego jest art. 1, który stanowi, że ludność tubylcza – poszczególne jednostki, jak i całość – ma prawo do pełnego korzystania z praw człowieka i fundamentalnych wolności uznanych w Kartce Narodów Zjednoczonych, Deklaracji Praw Człowieka i w międzynarodowym prawie praw człowieka¹².

(c) Prawa ludów tubylczych w pracach Organizacji Państw Amerykańskich

Organizacja Państw Amerykańskich (OPA) to kolejne międzynarodowe forum, które zwróciło uwagę na znaczenie międzynarodowych norm dotyczących ludów tubylczych. W 1973 r. Międzyamerykańska Komisja Praw Człowieka (OAS) przyjęła

⁹ Marta Kania, *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 76.

¹⁰ Joanna Osiejewicz, *Sprawiedliwość językowa w prawie środowiska: ludy tubylcze a narody Unii Europejskiej*, „Lingwistyka Stosowana”, 24, 4, 2017, s. 152.

¹¹ Ewelina Dynia, *Prawo do samostanowienia a integralność terytorialna państwa*, w: *Idee, normy, instytucje Kongresu wiedeńskiego – 200 lat później – perspektywa prawnomiędzynarodowa*, Jerzy Menkes, Ewelina Cała-Wacinkiewicz, Joanna Nowakowska-Małusecka, Wojciech Pęksa, Wojciech Sz. Staszewski (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 145–146.

¹² Kamil Zaidler, *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, w: Kamil Zaidler (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 55.

zbiór wytycznych, które potwierdzają poszanowanie integralności i dobrobytu społeczności tubylczych. Poza Komisją OPA utrzymuje stałe zainteresowanie kwestiami dotyczącymi ludności tubylczej poprzez aktywność w Międzyamerykańskim Instytucie Indian, który świadczy usługi doradcze i zwołuje okresowe konferencje. W 1989 r. Zgromadzenie Ogólne OPA postanowiło „zwrócić się do Międzyamerykańskiej Komisji Praw Człowieka o przygotowanie instrumentu sądowego dotyczącego praw ludów tubylczych”. W tym celu Komisja zwołała w styczniu 1991 r. spotkanie przedstawicieli ludności tubylczej poświęcone omówieniu projektu.

Oprócz ustanowienia zobowiązań traktatowych wobec państw ratyfikujących, Konwencja nr 169 odzwierciedla powstające zwyczajowe prawo międzynarodowe. Oczywistym jest, że państwa, organizacje międzynarodowe i inne podmioty wywierające wpływ na kształt areny międzynarodowej osiągnęły pewną wspólną płaszczyznę, dotyczącą minimalnych standardów, które powinny regulować zachowanie wobec ludów tubylczych.

Nowe normy międzynarodowe stanowią podstawę, w oparciu o którą ludy tubylcze mogą odwoływać się do decydentów na forach międzynarodowych, chociaż międzynarodowe procedury egzekwowania praw człowieka są ograniczone. Ponadto regulacje ustanawiające prawa ludności rdzennej zawarte są w Konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy nr 169 w sprawie ludności rdzennej i plemiennej z 1989 r.¹³, w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r.¹⁴ i Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r.¹⁵

Współczesne prawa ludności tubylczej mogą być również przywoływane w warunkach krajowych. W Stanach Zjednoczonych Ameryki, podobnie jak w wielu krajach, trybunały krajowe mogą uznać traktaty międzynarodowe i normy zwyczajowe za podstawę orzekania, a normy międzynarodowe mogą być wykorzystywane do kierowania wykładnią sądową przepisów krajowych. Rzeczywiście, geneza amerykańskiej doktryny prawnej, dotyczącej rdzennych ludów, znajduje częściowo swoje źródło w międzynarodowym prawie kolonialnym.

¹³ Convention ILO no 169 concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, 72 ILO Official Bull. 59; 28 ILM 1382 (1989).

¹⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 r., Nr 38, poz. 167).

¹⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 r., Nr 38, poz. 169).

(d) Dorobek prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów ONZ

Karta Narodów Zjednoczonych jest podstawowym traktatem ONZ¹⁶. Zgodnie z Kartą państwa członkowskie z terytoriami, „których ludzie nie osiągnęli jeszcze pełnej samorządności”, zgadzają się, że „interesy mieszkańców tych terytoriów są nadrzędne” i że istnieje „święte zaufanie”, aby zapewnić należyty szacunek za „kulturę zainteresowanych narodów”¹⁷. Mechanizm Ekspertów ds. Praw Ludności Rdzennej przygotowuje raport na temat Repatriacji przedmiotów obrzędowych i szczątków ludzkich na podstawie Deklaracji Praw Ludności Rdzennej ONZ (rezolucja Rady Praw Człowieka 33/25)¹⁸. Punktem wyjścia do rozważanych kwestii jest prawo do ochrony dziedzictwa kulturowego materialnego, w tym dziedzictwa archeologicznego, historycznego i technologicznego oraz niematerialnego, w tym języka i tradycyjnej wiedzy. Prawa te wywodzone są z kolektywnych praw kulturowych, zawartych w międzynarodowym pakcie praw ekonomicznych społecznych i kulturowych¹⁹.

W kontekście restytucji dóbr kultury pierwsze regulacje pojawiały się już w początkach XIX wieku, będąc wyrazem poszanowania dla spuścizny historycznej, archeologicznej i walorów oraz tradycji ludów tubylczych, co miało stać w opozycji do zwalczanych praktyk kolonialnych. W tym czasie wydano pierwsze dyrektywy dotyczące wywozu poza terytorium kraju dóbr kultury oraz ochrony dziedzictwa kultury materialnej²⁰. Temat restytucji dóbr kultury podejmowany jest przez społeczność międzynarodową poprzez przyjmowanie porozumień, rezolucji i rekomendacji, które mają ułatwić proces odzyskiwania dóbr skradzionych, a także przeciwdziałać bezprawnemu pozyskiwaniu zabytków. Pierwsze tego typu zabiegi zostały podjęte podczas światowej konferencji na temat polityki kulturalnej, zorganizowanej w Meksyku 1980 r. W założeniach konwencji z 1970 r. starania o zwrot dóbr kultury powinny być inicjowane przez przedstawicieli państw, będących stronami w sporach. Ponadto brane pod uwagę powinny być jedynie te

¹⁶ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90) – dalej KNZ.

¹⁷ Eksperski Mechanizm zorganizował seminarium na temat repatriacji obiektów obrzędowych i szczątków ludzkich na podstawie Deklaracji Narodów Zjednoczonych o prawach ludów tubylczych w Vancouver w Kanadzie w dniach 4 i 5 marca 2020 r. Ludność rdzenna, muzea, instytucje zajmujące się prawami człowieka, naukowcy i inni, przedstawili prezentacje, które miały wpływ na to badanie.

¹⁸ United Nations Declarations on Indigenous Peoples. Resoution 61/295 adopted by the General Assembly on 13 September 2007: https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf [dostęp 20 lutego 2022].

¹⁹ Międzynarodowy Pakt Praw ekonomicznych społecznych i kulturowych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

²⁰ Marta Kania, *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 78.

przypadki transferu dóbr, które nastąpiły po wejściu w życie konwencji na terenie państw-stron, czyli po 1972 r. Jest to niewątpliwie słaby punkt konwencji, gdyż znacząca większość dziedzictwa archeologicznego, historycznego i artystycznego uległa grabieży dużo wcześniej.

13 września 2007 r. ONZ przyjęła Deklarację Narodów Zjednoczonych w sprawie praw ludów tubylczych (UNDRIP)²¹. Chociaż status tego dokumentu nie jest wiążący, ustanawia on międzynarodowe normy zwyczajowe dotyczące praw ludności rdzennej. Podczas gdy konwencje UNESCO z 1970 r. i UNIDROIT z 1995 r. odnoszą się do zachodnich norm praw własności, UNDRIP koncentruje się na prawach człowieka. UNDRIP zapewnia, że ludy tubylcze mają prawo do praktykowania i rewitalizacji swoich zwyczajów, prawo do używania i kontroli obiektów obrzędowych oraz prawo do repatriacji ich ludzkich szczątków (ONZ, 2007, art. 12, ust. 1). W ramach UNDRIP państwa poszukują takich metod działania, aby „umożliwić dostęp i/lub repatriację przedmiotów obrzędowych i szczątków ludzkich będących w ich posiadaniu za pomocą sprawiedliwych, przejrzystych i skutecznych mechanizmów opracowanych we współpracy z zainteresowanymi ludami tubylczymi”²².

Repatriacja szczątków ludzkich do społeczności tubylczych jest zatem coraz większym problemem prawnym, na którego ignorowanie muzea historii naturalnej nie mogą sobie pozwolić. Zarówno państwa, jak i muzea, poczyniły wielkie postępy w opracowywaniu mechanizmów rozwiązywania problemów związanych z prawami człowieka, ale w tej dziedzinie występują znaczne zmiany.

Ramy międzynarodowej repatriacji przedmiotów obrzędowych i szczątków ludzkich powinny być mocno oparte na Deklaracji Narodów Zjednoczonych o prawach ludów tubylczych, w szczególności na prawach równości, niedyskryminacji, samostanowienia, uczestnictwa i konsultacji, zgodnie z art. 2, 3, 8, 18 i 19. Istnieje wiele przykładów muzeów, uniwersytetów i innych instytucji oraz ludów tubylczych, które znajdują wspólną płaszczyznę jako opiekunowie szczątków przodków i przedmiotów obrzędowych oraz uczą się nawzajem na temat swoich światopoglądów. Doprowadziło to do pogłębienia relacji pomiędzy stronami i rozpoczęcia nowej współpracy opartej na procesach repatriacyjnych i wymianie kulturowej²³. Państwa powinny uchwalić lub zreformować ustawodawstwo dotyczące repatriacji zgodnie z Deklaracją Praw Ludów Rdzennych, w szczególności z artykułami

²¹ Deklarację Narodów Zjednoczonych w sprawie praw ludów tubylczych (UNDRIP) z 13 września 2007 r. przyjęta przez ZO ONZ (ONZ, 2007), dalej jako UNDRIP.

²² Zbigniew Rudnicki, *Deklaracja praw ludów tubylczych ONZ jako instrument soft law w międzynarodowym systemie prawa*, w: *Prawo międzynarodowe – idee a rzeczywistość*, Ewelina Cała-Wacinkiewicz (red.), Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 156–158.

²³ United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IPeoples/EMRIP/Reportrepatriation.pdf> [dostęp 12 lutego 2022].

11, 12 i 31, przy pełnym i znaczącym udziale ludności rdzennej, oraz z gwarancją dobrowolnej, uprzedniej i świadomej zgody. Obejmuje to statuty, przepisy i zasady dotyczące zbiorów muzealnych, deakcesję i repatriację. W przypadku niejasności w zakresie realizacji procedur, Deklaracja może być wykorzystana jako narzędzie interpretacyjne.

Komitet Ekspertów przy ONZ uznaje i wspiera przykłady ludów tubylczych współpracujących w zakresie repatriacji²⁴. Ludność rdzenna powinna wspierać się nawzajem w budowaniu zdolności i dzieleniu się doświadczeniami, w tym w opracowywaniu protokołów repatriacji i ponownego pochówku oraz w ustanawianiu i zarządzaniu własnymi muzeami i ośrodkami kultury ludności rdzennej. Procesy repatriacji i ustanowienie znaczących relacji z muzeami przyczyniają się do naprawienia dawnych niesprawiedliwości oraz ochrony i międzypokoleniowego przekazywania żywych kultur rdzennej ludności²⁵.

Czy szczątki ludzkie można zakwalifikować jako zabytek?

W doktrynie prawa – również międzynarodowego – istnieje spór, czy szczątki ludzkie w postaci muzealiów, chociażby archeologicznych, można uznać za zabytek, a tym samym wpisać do katalogu dóbr kultury. Uznanie bowiem szczątków ludzkich za dobro kultury łączy się z prawnomiędzynarodową ochroną przed zniszczeniem i wymaga zachowania w postaci światowego dziedzictwa. O dobrach kultury wspominają dwie konwencje międzynarodowe. Pierwsza z nich to Konwencja haska z 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego²⁶, która określa dobra kultury jako dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu. Dobra ruchome ujęte w konwencji obejmują również przedmioty o znaczeniu archeologicznym oraz stanowiska archeologiczne. Z takiego jednak ujęcia można jedynie pośrednio wywnioskować, że szczątki ludzkie, uzyskane w drodze wykopalisk odbywających się na stanowiskach archeologicznych i mające znaczenie archeologiczne, stanowią w istocie dobro kultury. Bardziej szczegółowe enumeratywne wyliczenie znajduje się w Konwencji paryskiej z 1970 r., dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania

²⁴ Przykłady obejmują wsparcie ze strony Samów dla repatriacji obiektów obrzędowych Yaqui oraz poparcie Maorysów dla repatriacji szczątków ludzkich do Rapa Nui.

²⁵ Katarzyna Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 144–145.

²⁶ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r., Haga, 26 marca 1999 r. (Dz. U. 1974 nr 20, poz. 106).

nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury²⁷. Zgodnie z jej treścią za dobra kultury uważa się dobra, które ze względów religijnych lub świeckich uznawane są przez każde państwo za mające znaczenie dla archeologii, prehistorii, literatury, sztuki lub nauki, i które należą do następujących kategorii: rzadkie zbiory i okazy z dziedziny zoologii, botaniki, mineralogii i anatomii oraz przedmioty przedstawiające wartość paleontologiczną. Poza tym do listy należy dodać przedmioty, które uzyskano drogą wykopalisk archeologicznych (legalnych i nielegalnych) oraz odkryć archeologicznych, a także materiały etnologiczne²⁸. Te ostatnie również należy brać pod uwagę, ponieważ związane są bezpośrednio z badaniami nad specyfiką odrębności ludów tubylczych i obejmują również proces odkrywania ich szczątków, eksplorację miejsc grzebalnych, kurhanów i cmentarzysk. Prawo międzynarodowe chroniące dziedzictwo archeologiczne w Europie²⁹ i w Azji jest jednak w niewielkim stopniu respektowane. W związku z powyższym należy mieć na uwadze również normy o charakterze etycznym³⁰.

Wytuczne etyczne ICOM

Jednym ze źródeł norm o charakterze etycznym jest Międzynarodowa Rada Muzeów. ICOM został utworzony w 1946 r. w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Edukacji, Nauki i Kultury i służy Radzie Zarządzającej UNESCO. W następstwie II wojny światowej wiele narodów było zdeterminowanych, aby stworzyć międzynarodowe instytucje, które nie tylko mogłyby utrzymać pokój i zdefiniować prawa człowieka, ale również wraz z ICOM chronić dziedzictwo kulturowe ludzkości.

ICOM zachęca do partnerstwa i współpracy między muzeami, krajami i innymi organizacjami pozarządowymi, kierującymi się podobną filozofią. Zauważalna jest w tej aktywności nieobecność rdzennych mieszkańców. Jak wspomniano wcześniej, ICOM jest globalną społecznością muzealną, założoną na podstawie

²⁷ Konwencja paryska z 1970 r. dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106).

²⁸ Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury z 1980 r. (Dz. U. 1974 nr 20, poz. 106).

²⁹ Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564), Zalecenia Zgromadzenia Parlamentarnego dotyczące archeologii, a w szczególności Zalecenia 848 (1978), 921 (1981) i 1072 (1988).

³⁰ European Association of Archaeologists – Kodeks Praktyki: <https://www.snap.org.pl/dokumenty/kodeks-etyki/> [dostęp 12 kwietnia 2022]; Code of Ethics of the Australian Archaeological Association: <http://australianarchaeology.com/about-2/code-of-ethics/> [dostęp 25 kwietnia 2022].

Kodeksu Etyki dla Muzeów³¹. Kodeks Etyki ma zastosowanie do wszelkich szczątków ludzkich w dowolnej instytucji oraz oferuje szersze spojrzenie na praktyki zawodowe dotyczące leczenia, eksponowania i wykorzystywania szczątków ludzkich, na przykład w zbiorach anatomicznych (ICOM, 2013a). Zgodnie z Kodeksem Etyki kolekcje szczątków ludzkich i materiały o świętym znaczeniu powinny być pozyskiwane tylko wtedy, gdy można je bezpiecznie przechowywać i opiekować się nimi z szacunkiem (pkt 2.7). Musi się to odbywać w sposób zgodny ze standardami zawodowymi oraz interesami i przekonaniem członków społeczności, grup etnicznych lub wyznaniowych, z których pochodzą obiekty, o ile są one znane (pkt 2.7). Ponadto badania szczątków ludzkich i materiałów o znaczeniu sakralnym muszą być zgodne ze standardami zawodowymi oraz muszą uwzględniać interesy i przekonania społeczności, grup etnicznych lub religijnych, z których pochodzą obiekty, o ile są one znane (pkt. 3.7).

„Zgodnie z Kodeksem Etyki kolekcje szczątków ludzkich i materiały o świętym znaczeniu powinny być pozyskiwane tylko wtedy, gdy można je bezpiecznie przechowywać i dbać o nie z szacunkiem”³². Wreszcie, szczątki ludzkie i materiały o znaczeniu sakralnym muszą być eksponowane w sposób zgodny ze standardami zawodowymi i, jeśli są znane, uwzględniać interesy i przekonania członków społeczności, grup etnicznych lub religijnych, z których pochodzą przedmioty. Ludzkie szczątki należy przedstawiać z wielkim taktem i z szacunkiem dla poczucia godności ludzkiej wszystkich narodów (pkt. 4.3). Kodeks Etyki ICOM stanowi również, że „należy zbadać możliwość rozwijania partnerstwa z muzeami w krajach lub obszarach, które utraciły znaczną część swojego dziedzictwa”. Zachęca się także muzea do inicjowania dialogu na rzecz zwrotu dóbr kultury. Te ostatnie działania powinny mieć charakter bezsporny i „powinny być podejmowane w sposób bezstronny, w oparciu o standardy naukowe, zawodowe i humanitarne, a także obowiązujące przepisy lokalne, krajowe i międzynarodowe, zamiast działań na szczeblu rządowym lub politycznym” (pkt. 6.2).

Szybka restytucja jest właściwa, jeśli dany eksponat został przekazany z naruszeniem zasad międzynarodowych i krajowych konwencji i wykazano, że stanowi on część dziedzictwa danego kraju lub narodu (pkt. 6.3). Rozpatrując te postanowienia jako całość, ten wybiegający w przyszłość dokument wzywa do pełnego szacunku dialogu ze społecznościami pochodzenia w kontekście uznającym zasady humanitarne i prawodawstwo międzynarodowe³³.

³¹ Kodeks Etyki ICOM dla Muzeów, tłumaczenie polskie: Stanisław Waltoś, <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/poland.pdf> [dostęp 13 stycznia 2022].

³² Ibidem, s. 67.

³³ International repatriation of human remains of indigenous peoples: <https://icom.museum/en/news/international-repatriation-of-human-remains-of-indigenous-peoples/> [dostęp 12 lutego 2022].

Singapur

W ostatnich latach ekspozycja szczątków ludzkich stała się tematem dyskusji w krajach zachodnich, zwłaszcza tych z historią kolonializmu. Kodeksy etyczne opracowane przez Międzynarodową Radę Muzeów (ICOM) i Stowarzyszenie Muzeów ustanowiły prawo, w myśl którego potomkowie ludzi, których szczątki są eksponowane, mogą domagać się ich zwrotu. Wytyczne nie odnoszą się konkretnie do szczątków ludzkich w regionach, z których pochodzą.

Jako była kolonia brytyjska w Azji Południowo-Wschodniej, Singapur łączy znajomość kultur azjatyckich z koncepcjami zarządzania muzeami, opartymi na zasadach zachodnich. W Stanach Zjednoczonych przepisy dotyczące repatriacji szczątków ludzkich, takie jak ustawa o repatriacji grobów rdzennych Amerykanów (NAGPRA) z 1990 r.³⁴, przyznawały społecznościom tubylczym „równe prawa w odniesieniu do zmarłych”. To utarło drogę społecznościom zamorskim do składania wniosków o odzyskanie szczątków ich przodków z muzeów na całym świecie³⁵.

W Wielkiej Brytanii przepisy zezwalające na wieczyste przechowywanie kolekcji muzealnych zostały złagodzone po długotrwałej kampanii prowadzonej przez takie grupy³⁶. Od 1995 r. British Museum otrzymało sześć próśb od różnych organizacji – w tym Tasmańskiego Centrum Aborygenów i Muzeum Nowej Zelandii – zgłaszających roszczenia dotyczące zbiorów szczątków ludzkich³⁷.

Kodeksy Etyki Zawodowej ICOM, zrewidowany i przyjęty w 2004 r., zakładał, że eksponowanie szczątków ludzkich musi „brać pod uwagę interesy i przekonania członków społeczności, grup etnicznych lub religijnych, od których pochodzą przedmioty”. W kodeksie uwzględniono również możliwość, aby dana społeczność autochtonów mogła zażądać usunięcia i zwrotu takich szczątków z publicznego wystawiania. Jako sekretariat ICOM Singapur, National Heritage Board (NHB) i należące do niego muzea w Singapurze muszą przestrzegać Kodeksu Etyki Zawodowej ICOM.

Na szczególną uwagę zasługuje sposób postępowania ze szczątkami ludzkimi w trzech muzeach należących do NHB w Singapurze. Zbiory w Muzeum Cywilizacji

³⁴ Native American Graves and Repatriation Act (NAGPRA), s. 101–601; 25 U.S.C. 3001–3013.

³⁵ Anna Fijałkowska, *Międzynarodowa współpraca na rzecz ludów tubylczych w CAN i Mercosur. Perspektywa porównawcza*, „Stosunki Międzynarodowe – International Relations” 2017, 1, 53, s. 118.

³⁶ Zasady dotyczące zachowania szczątków ludzkich – SAA Statement Concerning the Treatment of Human Remains (2021): https://documents.saa.org/container/docs/default-source/doc-careerpractice/statement-concerning-the-treatment-of-human-remains.pdf?sfvrsn=f04be5ff_2 [dostęp 12 kwietnia 2022].

³⁷ Request for repatriation of human remains to Tasmania, <https://www.britishmuseum.org/our-work/departments/human-remains/request-repatriation-human-remains-tasmania> [dostęp 30 maja 2022].

Azjatyckiej (ACM), Świątyni i Muzeum Relikwii Zęba Buddy oraz Departamencie Anatomii Muzeum Narodowego Uniwersytetu Singapuru (NUS) mają odpowiednio charakter etnograficzny, religijny i medyczny. Pozwala to zobaczyć, jak różne kierunki kuratorskie wpływają na pietyzm wobec ludzkich szczątków i czy takie podejście może wskazywać drogę do naśladowania dla innych muzeów na świecie³⁸.

(a) Muzeum Cywilizacji Azjatyckiej (ACM)

ACM to muzeum etnograficzne, które koncentruje się na kulturach i cywilizacjach panazjatyckich, w tym pochodzących z Chin, Azji Południowo-Wschodniej, Południowej i Zachodniej³⁹. Muzeum Cywilizacji Azjatyckich jest instytucją, która stanowi część czterech muzeów w Singapurze, pozostałe trzy to Muzeum Peranakan w Old Tao Nan School, Muzeum Narodowe Singapuru i Muzeum Sztuki Singapuru⁴⁰.

ACM to jedno z pionierskich muzeów w regionie, które specjalizuje się w kulturach i cywilizacjach azjatyckich. Muzeum specjalizuje się w materialnej historii Chin, Azji Południowo-Wschodniej, Azji Południowej i Azji Zachodniej, z których wywodzą się różne grupy etniczne Singapuru. Wyrzeźbiona ludzka czaszka Dajaków jest centralnym elementem stałej ekspozycji prezentującej styl życia rdzennego plemienia Dajaków na Borneo. Jest to fizyczny dowód na to, że Dajakowie zaangażowali się w *headhunting*, mimo że praktyka ta od dawna jest zakazana przez rządy Malezji i Indonezji na Borneo. Praktyka wycinania wzorów na czaszkach była unikalna dla plemienia Kayan Dayak. Nie jest jednak do końca zrozumiałe, dlaczego czaszki zdobiono w taki sposób. Rytualne życie niektórych grup Dajaków wymagało składania ofiar z ludzi, aby zapewnić płodność i uspokoić duchy, które – jak się uważa – powodują choroby lub nieurodzaje⁴¹. *Headhunting* był elementem działań wojennych wśród wrogich grup, gdzie celem było pozyskanie głów wybranych przedstawicieli plemiennych w celach rytualnych. Wierzono, że ludzka głowa zawiera potężną, duchową esencję, którą można wykorzystać do poprawy dobrobytu społeczności. Dziś rządy Malezji i Indonezji zabroniły takich praktyk⁴².

³⁸ Ian Tan Yuk Hong, *Dignity After Death. Treating Human Remains with Respect*, „Be Muse” 2015, 8, 1 <https://www.roots.gov.sg/stories-landing/stories/dignity-after-death-treating-human-remains-with-respect/story> [dostęp 12 czerwca 2021].

³⁹ Por. *ibidem*.

⁴⁰ Muzeum Cywilizacji Azjatyckich w Singapurze: <https://cam.waw.pl/centrum-aktywnosci-miedzypokoleniowej/wydarzenie/wirtualny-spacer-odc-52-muzeum-cywilizacji-azjatyckich-w-singapurze/> [dostęp 12 maja 2022].

⁴¹ Patrycja Paula Gas, *Dajakowie – wolni ludzie z Borneo. Analiza antropologiczna tożsamości zbiorowej Dajaków Ngaju w procesie jawanizacji i globalizacji*, Bezkręsy Kultury, Warszawa 2017, s. 61.

⁴² Human skull with incised design: <https://www.roots.gov.sg/Collection-Landing/listing/1096222> [dostęp 12 maja 2022].

ACM dołożył wszelkich starań, aby zapewnić odwiedzających, że *headhunting* nie jest formą brutalnego zachowania plemiennego. Katalog przedstawiał zrównoważony pogląd, wyjaśniając, w jaki sposób tradycja polowania na głowy Dajaków była honorowym środkiem „poprawiania dobrobytu społeczności”, ponieważ wierzono, że ludzkie głowy „zawierają potężną, korzystną duchową esencję”. W rzeczywistości Dajakowie traktowali ludzkie głowy z szacunkiem. Po każdej udanej ekspedycji łowców głów następowały ważne rytuały. Schwyte głowy były honorowane i dumnie eksponowane. Skomplikowane wzory wirów na czaszkach pokazują, że nie były to tylko trofea wojenne.

W ten sposób ACM ujęła swoją kurację ludzkiej czaszki Dajaków w ramach antropologicznego rozumienia plemienia Dajaków. Dajakowie są przedstawiani jako ważny element Nusantara (świata malajskiego). Muzeum zauważyło również podobieństwa w strukturach społecznych, występujących w niektórych społecznościach w sułtanatach Riau-Lingga, gdzie malajska społeczność Singapuru ma swoich przodków⁴³.

(b) Świątynia i Muzeum Relikwii Zęba Buddy

Świątynia i Muzeum Relikwii Zęba Buddy pełni dwie funkcje. Po pierwsze, honoruje relikwię zęba i inne relikwie buddyjskie, czyli sarira, rzekomo od Gautamy Buddy. Po drugie, świątynia eksponuje te relikwie i inne artefakty religijne w muzeum, aby przekazywać Dharmę i promować świadomość wiary.

Relikwie szczątków Buddy są czczone i przechowywane w wyszukanych relikwiarzach, znajdujących się w Komnacie Relikwii⁴⁴. Centralny element muzeum, relikwia Zęba Buddy, mieści się w stupie o wysokości 3,6 m, wykonanej z 270 kg złota, które zostało подарowane przez mnichów. Buddyści wierzą, że „relikwie mogą rosnąć i rozmnażać się”, co może być postrzegane nie tylko jako świadectwo wiary, ale także odejście od konwencjonalnych azjatyckich postaw⁴⁵. Podobne wierzenia można znaleźć wśród buddystów ze Sri Lanki, którzy postrzegają relikwie przechowywane w Świątyni Zęba w Kandy jako sposób na otrzymanie błogosławieństw Buddy i „zapewnienie życzeń bogactwa ekonomicznego i zdrowia”. Przeniesienie Zęba Buddy ze Sri Lanki do Świątyni Relikwii Zęba Buddy

⁴³ Pressure grows on other restitution cases ahead of first Benin bronze return, <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/news/2021/10/pressure-grows-on>. [dostęp 30 maja 2022].

⁴⁴ Ian Tan Yuk Hong, *Dignity After Death. Treating Human Remains with Respect*, „Be Muse” 2015, 8, 1, <https://www.roots.gov.sg/stories-landing/stories/dignity-after-death-treating-human-remains-with-respect/story> [dostęp 12 czerwca 2021].

⁴⁵ The Buddha Tooth Relic Temple and Museum (BTRTM): https://eresources.nlb.gov.sg/info-pedia/articles/SIP_1668_2010-05-25.html [dostęp 30 maja 2022].

w Singapurze jest również przykładem tego, jak buddyzm może być szerzony poprzez kult tych relikwii⁴⁶.

(c) Muzeum Anatomii (AM) w NUS

W Muzeum Anatomii w NUS zabalsamowane zwłoki przechowują określone części ludzkiego ciała, które są ułożone anatomicznie. Kuratorskie podejście AM można określić jako muzeum nauczania, oparte na potrzebach edukacyjnych studentów medycyny i instruktorów.

Wystawione zwłoki pochodziły od dawców, którzy po śmierci zobowiązali się do użytku medycznego. To powiedziawszy, ciała są poddawane sekcji i zabalsamowane dopiero po okresie trzech lat „roszczeń”. Ponieważ niektóre rysy twarzy są nadal widoczne, AM na znak szacunku nie pozwala swoim pracownikom ani widzom robić żadnych zdjęć. Uczniom zabrania się również wygłaszania „uwłaczających uwag” pod adresem zwłok. Wizyty w muzeum należy rezerwować z wyprzedzeniem, a dostęp jest zwykle przyznawany tylko studentom medycyny i praktykantom. Podobne wytyczne są praktykowane w innych muzeach patologii, w tym Wellcome Museum w Royal College of Surgeons i The Gordon Museum w King’s College w Wielkiej Brytanii⁴⁷.

Wnioski

Naukowcy twierdzą, że eksponowanie ludzkich szczątków utrwała „konstrukcję odmienności w obrębie antropologicznego dyskursu, który ma tendencję do uprzywilejowywania tego, co wizualne i przestrzenne”. Innymi słowy, na żyjącą niegdyś osobę patrzy się teraz w muzeum z poczuciem dystansu – podobnie jak na egzotyczny artefakt. Praktyki muzealne w omówionych trzech singapurskich muzeach pokazują, jak ważne jest umieszczanie ludzkich szczątków w szerszym kontekście. Od przedstawiania *headhuntingu* jako unikalnego rytuału praktykowanego przez Dajaków, do kultu relikwii Buddy jako kultu religijnego oraz ofiarowanych zwłok, wszystkie trzy muzea mają własny sposób na wypełnienie swoich celów kuratorskich, przy jednoczesnym zachowaniu szczątków z jak największym szacunkiem i pietyzmem. Praktyki podjęte przez trzy kolejno przedstawione w pracy muzea są odmienne, gdyż charakter ekspozycji i prezentacji szczątków ma różny cel. W przypadku muzeum Cywilizacji Azjatyckiej, które jest typowym muzeum

⁴⁶ Buddha Tooth Museum: <https://www.buddhatoothrelictemple.org.sg/> [dostęp 30 maja 2022].

⁴⁷ British Museum to return Buddhist heads looted in Afghan war: <https://www.theguardian.com/culture/2019/jul/08/british-museum-return-looted-afghan-artefacts-found-heathrow> [dostęp 20 maja 2022].

etnograficznym, a zatem którego inwentarz muzealny zogniskowany jest na prezentacji dorobku kulturowego, celem jest poznawanie innych kultur. Jest to zatem komplementarne z ochroną praw kulturowych ludności plemiennej, tubylczej i autochtonicznej⁴⁸. W przypadku tego muzeum wspomniana ludność autochtoniczna to plemię Dajaków⁴⁹. Muzea etnograficzne są w szczególności, obok muzeów archeologicznych, narażone na roszczenia restytucyjne plemion⁵⁰. W związku z powszechnie akceptowanym w prawie międzynarodowym zachowaniem podmiotowości ludów tubylczych, przysługuje tymże ludom prawo do sprawowania kultu po zmarłych przodkach. Jednym z przejawów realizacji tego prawa jest możliwość roszczeń zwrotu szczątków ludzkich, należących do przodków danej społeczności plemiennej. To powoduje coraz liczniejsze roszczenia restytucyjne w stosunku do muzeów, przede wszystkim w państwach anglosaskich. Najwięcej roszczeń wysuwanych jest przez Aborygenów i Maorysów z terenów Australii i Nowej Zelandii w stosunku do muzeów brytyjskich⁵¹. Spowodowało to konieczność dostosowania norm krajowych, które umożliwiałyby – zgodnie z wymogami prawa międzynarodowego – legalną restytucję szczątków. W związku z tym istnieje konieczność wypracowania zarówno przepisów krajowych jurysdykcji państw, na terytorium których takie muzea się znajdują, jak również wewnętrznych regulaminów i praktyk muzealnych opartych o przepisy kodeksu ICOM. Przykładem takiego dostosowania jest kompleksowa regulacja brytyjska w postaci Human Tissue Act, która wprowadza zasady wykorzystania komórek, tkanek i narządów ludzkich osób zmarłych do celów medycznych i niemedycznych⁵².

Świątynia i Muzeum Relikwii Zęba Buddy jest muzeum o charakterze religijnym. W tym przypadku pietyzm wobec szczątków ludzkich swe umocowanie ma w tradycjach i przepisach religijnych buddyzmu. Zatem pietyzm i szacunek dla szczątków posiadają swe źródło w religii. Można to porównać do ekspozycji relikwii w muzeach diecezjalnych lub wystawionych w kościołach jako miejscach kultu publicznego.

Z kolei Muzeum Anatomii w NUS jest przykładem ekspozycji do celów czysto edukacyjnych, czy wręcz dydaktycznych. Cele edukacyjne należy rozumieć w tym wypadku jako zainicjowane zwykłą ciekawością lub zainteresowaniami, jednak bez

⁴⁸ Magdalena Michalik, *Instytucja muzeum, praktyka muzealna oraz muzealia w ujęciu teorii postkolonializmu – wstępne rozpoznanie*, „Muzealnictwo” 2018, 59, s. 28–33.

⁴⁹ Patrycja Paula Gas, *Lekcje z Borneo*, „Znak” 2019, 4, s. 8.

⁵⁰ Anna Ławicka, *Prawna ochrona dóbr kultury w hiszpańskich muzeach państwowych*, „Muzealnictwo” 2018, 59, s. 48–53.

⁵¹ Magdalena Dittwald, *Walka plemion indiańskich o zwrot szczątków przodków i kulturowego dziedzictwa przykłady restytucji z Ameryki północno-zachodniej*, „Muzealnictwo” 2012, 53, s. 77–87.

⁵² Human Tissue Act 2004, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/30/contents> [dostęp 13 grudnia 2021].

elementu zajmowania się daną materią w sposób zawodowy, natomiast cele dydaktyczne związane są z konkretnym doskonaleniem wiedzy i umiejętności o charakterze zawodowym⁵³. Można je porównać w pierwszym przypadku z wystawami autonomicznymi wzorowanymi na ekspozycjach Body Word Gintera von Hagens, a w drugim z muzeami akademickimi, będącymi często odrębnymi jednostkami uczelni publicznych (muzea anatomiczne przy katedrach anatomii)⁵⁴. W obu przypadkach pietyzm związany jest z poszanowaniem szczątków jako narzędzia poszerzania wiedzy zgodnie z paremią *hic est locus ubi mors gaudet succurrere vitae* (to jest miejsce, gdzie śmierć cieszy się, że pomaga żyjącym)⁵⁵.

Ekspozowanie szczątków ludzkich jako muzealiów jest niewątpliwie przykładem typowo komercyjnego wykorzystania szczątków ludzkich do celów niemedycznych⁵⁶. Określenie zakresu legalnych działań w obrębie korzystania z tego typu eksponatów stało się jednym z celów uporządkowania materii ustawodawcy.

Można powiedzieć, że główna konkluzja niniejszej pracy ogniskuje się wokół stwierdzenia, które padło w związku z pracami nad kodeksem ICOM: „Biorąc pod uwagę te ostatnie zmiany prawne i kulturowe, repatriacja rdzennej ludności najprawdopodobniej będzie uważana za kwestię praw człowieka”. Wypada mieć zatem nadzieję, że w postulatach *de lege ferenda* prawo repatriacji szczątków ludzkich, traktowanych jako dorobek archeologiczny i kulturowy społeczności międzynarodowej, stanie się jednym z głównych praw człowieka.

Wszystkie trzy przedstawione w pracy muzea należycie respektują prawo międzynarodowe w zakresie ochrony szczątków ludzkich i prawa ludności rdzennej oraz prawidłowo zwracają uwagę na pietyzm wobec tego rodzaju eksponatów w praktykach muzealnych w związku z regulacjami ICOM.

⁵³ Jacek Barcik, Łukasz Pilarz, *Wykorzystanie zwłok i szczątków ludzkich przez studentów do celów dydaktycznych a przestępstwo znieważenia zwłok z artykułu 262 § 1 KK*, „Czasopismo prawa karnego i nauk penalnych” 2016, 20, 4, s. 91.

⁵⁴ Łukasz B. Pilarz, *Działalność w zakresie artystycznego prezentowania zwłok i szczątków ludzkich a swoboda działalności gospodarczej – uwagi krytyczne w świetle zakazu komercjalizacji ciała ludzkiego*, w: *Wybrane problemy prawa administracyjnego*, Paulina Bieś-Srokosz, Arkadiusz Talik, Jacek Srokosz, Ewelina Żelasko-Makowska (red.), Wydawnictwo Akademia Jana Długosza, Częstochowa 2018, s. 118–120.

⁵⁵ Jacek Barcik, Łukasz Pilarz, *Wykorzystanie zwłok...*, op. cit., s. 91.

⁵⁶ Łukasz B. Pilarz, *Szczątki ludzkie jako muzealia – aspekty prawno-administracyjne w Polsce*, w: *Komórki, tkanki i narządy ludzkie. Wybrane zagadnienia medyczne i prawne*, Łukasz B. Pilarz (red.), Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2022, s. 46.

Abstract**Human Remains in Asian Museums and the Rights of Indigenous Peoples**

The work concerns the restitution of museum remains as a special cultural asset found in archaeological museums. The research problem concerns reverence towards human remains constituting museum exhibits on the example of Singapore museums. This type of museum inventory has become the subject of intensified restitution activities on the part of tribal minorities, indigenous peoples, who claim the right to them based on the right to worship after their deceased ancestors, the right to protect cultural, religious, and traditional heritage. Such law is based particularly on the Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. The research objective focuses, first of all, on the legal grounds resulting from the Declaration, and secondly, on the analysis of the inventory of selected Singaporean museums, which contain exhibits that are human remains in their collections. The main research hypothesis focuses on the statement that Singapore, as one of the few Asian countries, maintains a special regime of pietism towards the deceased, which is manifested in the way of treating and storing human remains as museum exhibits. It may be due to the country's cultural conditions on the one hand, and religious and legal conditions on the other. That, in turn, translates into the approach of museums to restitution claims, which are increasingly being put forward by representatives of indigenous peoples in connection with the return of the remains of their deceased ancestors. These claims find their legal basis in acts of international law and collective human rights. Therefore, the work answers the questions whether museums in Singapore duly respect international law in protecting human remains and the rights of indigenous peoples, and how this translates into reverence for this type of exhibits in museum practices in connection with ICOM regulations.

Keywords: restitution, museums, indigenous peoples, human remains, museum pieces